

Никола Љубичић

УЖИЧКИ

ОДРЕД

Димитрије Туцовић

Уредници
Видак Перић
Радомир Петковић

Стручни редактор и документатор
Петар Вишњић, пуковник; научни сарадник
Војноисторијског института

Сарадник на припреми рукописа
Милун Огњановић, пуковник

Никола Љубичић
УЖИЧКИ
НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ
ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД
»ДИМИТРИЈЕ ТУЦОВИЋ«

БЕОГРАД, 1981.

*Стварање партизанских одреда,
стварање наше нове, народне
армије и руковођење
народноослободилачком борбом-
то и јесу биле најважније задаће
наше Партије у току
нетворогодишњег рата, то су
највећа дјела наше Партије у
току цијеле њене историје*

ЈОСИП БРОЗ тито

УЖИЧКИ народноослободилачки партизански одред «Димитрије Туцовић» формиран је готово у исто вријеме када и други одреди широм Србије, па и Југославије. То временско подударање у стварању одреда сасвим је разумљиво ако се има на уму да је оружаном борбом на тлу наше земље руководио Централни комитет КПЈ с другом Титом на челу.

Ужички партизански одред је све вријеме свог постојања насно извршавао задатке и одлуке друга Тита и може се без претјеривања рећи да је одиграо историјску улогу у стварању и одбрани слободне територије у западној Србији - тзв. Ужичке републике.

Одред је водио тешке борбе против окупаторских јединица, а посебно против издајничких формација четника Драже Михаиловића. Знатно је допринио не само војном већ и, нарочито, политичком разобличавању Михаиловићевих четника, који су тако, и пред народом, брзо показали своје право лице - лице издајника који служе окупатору и његовим циљевима.

Борци Ужичког партизанског одреда су тих ратних дана испољили невиђено јунаштво, упорност и издржљивост, као и оданост Партији, другу Титу и народу. Тешке борбе захтијевале су и нимало лакше жртве. Многи су омладинци, међу којима је било и дјеце, дали живот за ово што данас имамо. Гинули су и одрасли - радници, сељаци, занатлије, интелектуалци - свјесно се жртвујући за бољу сутрашњицу.

И баш понајвише због тих незаборавних ликова, због тих дивних људи који су пали за слободу, осјећао сам, дубоко у себи, и потребу и обавезу да се поново вратим обради активности овог одреда, са жељом да још коју ријеч кажем о његовим борцима, да евентуално подстакнем и друге да пишу како би се још више тога сачувало од заборава и како бисмо се сви заједно одужили онима којих више нема, чије су кости остале расуте на поприштима славних борби: на Трешњици и Карану, на Кадињачи, у граду Ужицу, око Ариља и Пожеге, на Златибору, Ивањици, или, касније, у саставу групе пролетерских и ударних бригада широм наше земље, као цулогорима и казаматима и на другим мјестима. Мада је о тим првим ратним данима већ досад и много и успјешно писано, сматрам да још није све речено, а>и и да смо дужни да се чешиће враћамо на то славно доба када су народи и народности Југославије кренули у рат за своје национално и социјално ослобођење.

Борбена дејства Ужичког партизанског одреда, успјеси које је постигао и тешкоће с којима се носио, на одређен су начин истоветни с дејствима одреда у свим крајевима наше земље из те устаничке, 1941. године. Отуда сам приликом обраде конкретних акција и поступака настојао да управо то што вјерније и јасније истакнем, дубоко свјестан да без тог борбеног заједништва свих не би могао да постоји и дејствује ни Ужички партизански одред.

Ужички партизански одред имао је јединствену привилегију међу првим крупним оружаним формацијама револуције - привилегију која се огледа у томе што су у његовом зборишту, у ослобођеном Ужицу, устаничке 1941. боравили Централни комитет КПЈ, Врховни штаб и друг ТУТО, односно у томе што се, као једно од језгара нове, народне и револуционарне армије, налазио у средишту прве слободне државе у Европи, Ужичке републике. И стога је моја одговорност у писању ове књиге била утолико већа, а обавеза утолико сложенија.

Окосницу ове нове књиге чини ранији рад под насловом »Ужички партизански одред и његове борбе за стварање и одбрану слободне територије«, објављен у књизи УЖИЦЕ 1941, коју је, у поводу 20-годишњице ослобођења Ужица, издао Војноиздавачки завод 1961. године. Аутори осталих прилога тога рада су Јеврем Поповић, Миливоје Ковачевић и Миливоје Радовановић Фарбин. Та књига је, несумњиво, значајно допринијела упознавању наше и свјетске јавности с правом истином о Ужицу 1941, али су у међувремену фондови наших архива обогаћени многобројним оригиналним документима који нам приликом писања прилога за књигу УЖИЦЕ 1941. нису били доступни, јер су их посједовали архиви других земаља. Исто тако за оних петнаестак година су знатно више проширена наша сазнања о устаничкој 1941. години и о Ужичкој републици уопште, а тиме и о Ужичком партизанском одреду посебно. Уз то је, у међувремену, о тој теми одржано више научних скупова, на којима су наши, научни радници, па и савременици тих збивања, дали богату грађу која омогућује да се још боље сагледају праве вриједности свих наших одлука и поступака из тога времена. Наша публицистика је такође објавила више дјела са том темом, а посебно наглашавам дасу и наши савезници, својим казивањима, допринијели да наша сазнања о тим данима употпунимо.

Процењујући све то, сматрао сам да је оно што је објављено у књизи УЖИЦЕ 1941. недовољно и непотпуно, па је и то један од разлога што сам се определио да, колико је то у овим условима могуће, прикажем дејства Ужичког партизанског одреда нешто цјеловитије. Тежиште ове обраде је, дакле, на борбеним дејствима, на оружаном борби, али при том сам се трудио да изнесем и неке друге, политичке видове и факторе револуције који су били пресудни за вођење свенародног одбрамбеног рата. Колико сам у свему томе успио, свој суд и оцјену даће читаоци.

Оео је прилика да многим друговима и институцијама, а посебно борцима Ужичког партизанског одреда »Димитрије Туцовић«, најтоплије захвалим на томе што суми, било на који начин, помогли да што потпуније сагледам и оцијеним догађаје, тачније опишем збивања и забиљежим имена и дјела јунака тога времена, што је књигу учинило прегледнијим, цјеловитијим и самим тим, надам се, вреднијим свједочанством.

НИКОЛА ЉУБИЧИЋ

Дио први ПРИПРЕМЕ ЗА ОРУЖАНУ БОРБУ

Морамо инсистирати да се о догађајима у 1941. години говори онако како су се стварно одијигали. То је наш дуг и према друговима који су у тој борби своје животе дали и према свима који су у њој учествовали.

ТИТО

1. РУКОВОДЕНА УЛОГА КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Од појаве и брзог јачања националсоцијализма и, нарочито, од Хитлеровог доласка на власт у Њемачкој 1933. године, Комунистичка партија Југославије је непрекидно указивала на ту опасност која пријети слободи свих народа и земаља, па и независности Југославије. На Сплитском пленуму КПЈ јуна 1935, прије Седмог конгреса Коминтерне (на коме је истакнута теза да је »фашизам главни непријатељ не само радничке класе него и свих демократских слојева«), Партија је дала директиву за стварање широког антифашистичког покрета.

С доласком друга Тита на чело КПЈ настаје процес консолидације партијских организација и све живљих припрема чланства, антифашиста и родољуба за догађаје који су се наслућивали и врло брзо приближавали. Развита догађаја прије самог другог свјетског рата и послје његовог почетка, када је фашистичка агресија непосредно запријетила и интегритету и независности Југославије, веома ће јасно показати како су указивања и процјене друга Тита тада били од пресудног значаја нарочито за почетак, ток и резултате нашег ослободилачког рата и револуције 1941 - 1945. године.

Друг Тито је уочи другог свјетског рата упозоравао: »КПЈ је већ од почетка окупације Аустрије, у прољеће 1938, стално сигнализирала опасност која је пријетила нашим народима«.

Док су се у Европи одигравали бурни догађаји, на југословенској политичкој сцени све је запаженије иступање комуниста, Партија се афирмише као истинска револуционарна и патриотска авангарда радничке класе и демократски расположених људи свих југословенских народа. Када су хитлеровске трупе биле на границама Југославије, Централни комитет КПЈ је децембра 1938. године истицао да је основни задатак Партије »у овом часу покренути и организовати све народе Југославије за одбрану недјељивости и независности земље против њемачких и талијанских агресора и њихових помагача«.

Антифашистичку и револуционарну стратегију КПЈ и друга Тита у вријеме фашистичке агресије у Европи изванредно убједљиво илуструју ставови и рад Партије у конкретним ситуацијама, почев од слања добровољаца у Шпанију и паролe »Бранићемо земљу«, преко стварања батаљона одбране и обучавања омладине у руковању оружјем, штрајкова и демонстрација против режима буржоаске Југославије, па све до најоштријих захтјева за обарање профашистичких и капитулантских влада, а за образовање »влада народне слоге и одбране«. Поводом талијанске анексије Албаније, Пролетер је маја 1939. упозоравао да је тај акт непосредно уперен против независности Југославије, додајући: »Одбрана независности Југославије безусловно је могућа уједињавањем свих родољубивих снага, слогом свију на-

рода Југославије, социјалним задовољавањем радних маса и успостављањем демократских права«. Осим тога, Централни комитет КПЈ је тада, у Отвореном писму, наглашавао да су комунисти »дужни да ставе све своје снаге у службу народа коме припадају«.

У јесен 1940, када је било очигледно да рат неће мимоићи ни Југославију, Партија мобилише најшире народне слојеве ради рјешавања основних задатака револуционарне борбе као услова успјешне одбране независности земље. На Петој земаљској конференцији КПЈ, октобра 1940, истакнут је задатак да се комунисти у борби за националну равноправност свих народа Југославије у исто вријеме боре против буржоаског национализма, шовинизма и сепаратистичких покрета. У Резолуцији Пете земаљске конференције указује се на потребу политичке борбе против империјалистичког рата и против увлачења Југославије у тај рат, на потребу борбе за демократска права и слободе, за националну равноправност свих народа и народности Југославије, за јединство радничке класе и рјешавање економских захтјева сиромашних сељака. Партија је тада, на основу свестране и дубоке процјене југословенске стварности, заузела чврст став према питању борбе против агресора и могућног окупатора и изградила своју тактику и стратегију за догађаје који су били на видику. Била је то права борбена смотра југословенских комуниста уочи судбоносних догађаја 1941. године.

На Петој земаљској конференцији одлучено је да се при Централном комитету КПЈ образује Војна комисија, која је имала задатак да припреми отпор на војном плану и да успостави додире и везе с напреднијим официцирима у југословенској краљевској војсци ради стварања партијских организација и развијања духа отпора међу војницима и старјешинама за случај агресије. Сличне комисије су образоване при свим централним и покрајинским комитетима Комунистичке партије Југославије.

Средином марта 1941 - док се краљевска влада Цветковић-Мачек већ увелико припремала да, упркос вољи народа, приступи Тројном пакту - Партија је издала проглас »Против капитулације - за пакт о узајамној помоћи са Совјетским Савезом«, позивајући раднике, сељаке, грађане, војнике, подофицире и официре да се боре за остварење тог захтјева и успостављање народне владе која ће се, у спољној политици, ослонити на СССР, а у унутрашњој - приступити рјешавању националног питања, извршити демократизацију земље, распустити концентрационе логоре и побољшати животне услове радног народа како би се земља припремила за ефикасну одбрану. Одлучан став Комунистичке партије Југославије против потписивања Тројног пакта био је пресудан за развијање борбеног антифашистичког расположења у народу и за популаризацију Партије и њене платформе. У мартовским данима 1941. комунисти су иступили с паролама »Боље рат него пакт« и »Болје гроб него роб«.

А када је Њемачка напала Југославију, КПЈ је од првог дана априлског рата 1941. улагала огромне напоре да се организује отпор фашистичким агресорима. Чланови КПЈ и СКОЈ-а јављали су се у војне јединице и били примјер храбрости у окршајима против непријатеља. Централни комитет и друга руководства КПЈ тражили су од војних команди да се наоружају радници и омладина како би се пружио што ефикаснији отпор дјеловању пете колоне и агресорским трупима. На сједници у Загребу 10. априла 1941, на основу извјештаја друга Тита, који је указивао на неизбјежност капитулације Краљевине Југославије, Централни комитет КПЈ је заузео став о продужењу отпора фашистичким агресорима и при том дао перспективу оружане

борбе, што је изражено у његовом прогласу од 15. априла 1941. у коме се истиче »да ће комунисти и радничка класа Југославије бити у првим редовима борбе и у њој истрајати до коначне побједе«. Већ тада се указивало на друштвено-политички смисао предстојеће оружане борбе против окупатора, борбе у којој ће се рађати друштво на равноправности и независности свих народа и народности Југославије.

На савјетовању руководства КПЈ у Загребу, почетком маја 1941, констатовано је да су државни и војни врхови Краљевине Југославије издали основне националне интересе, да је у насталим условима КПЈ једина друштвено-политичка снага способна да организује и води народ у борбу за национално ослобођење и бољу будућност и да се она налази пред извршењем своје историјске мисије: »Извојевати слободу, независност и болу будућност« народима Југославије - то је »животна задаћа и циљ авангарде пролетаријата Комунистичке партије Југославије«.

Мајско савјетовање је разрадило основне војно-стратешке проблеме непосредне припреме Партије и земље за прелазак из стања окупације у оружани устанак - народноослободилачку и револуционарну борбу. Оно је формулисало конкретне задатке за све партијске организације, при чему се, прије свега, водила брига о специфичним приликама у појединим покрајинама. Најважнији задаци за све партијске организације били су:

- објашњавање народу узрока априлске катастрофе и циљева политике окупатора и квислинга;
- окупљање свих поробљених народа и народности Југославије у јединствени фронт борбе против денационализаторске политике окупатора и распривања братоубилачког разрачунавања;
- усмјеравање највеће пажње на организовање општенародне оружане борбе против окупатора и домаћих издајника, на пружање што масовнијег отпора одвођењу народа у радне логоре и врбовању људи за одлазак на рад у Немачкој;
- разобличавање свих оних који раде за окупаторе и оних који настоје на томе да се оствари повратак на старо стање.

На Савјетовању је истакнута значајна активност партијских и скојевских организација у прикупљању оружја, муниције и опреме. Закључено је да Партија, без обзира на раскомаданост југословенске државне територије, без обзира на успостављање граница између окупационих зона и стварање квислиншких творевина, и надаље дјелује као општејугословенска политичка снага. Да би се народне масе мобилисале у борбу за национално и социјално ослобођење, да би се припремиле, »за одлучујуће борбе«, Савјетовање је истакло потребу неуморног рада свих чланова КПЈ: »Комунисти морају бити способни да дјелују у свако вријеме и у свакој ситуацији, ако је потребно, самостално, брзо и одлучно«.

Анализом општих, међународних услова и конкретних прилика у Југославији, као и предвиђањем развоја војно-политичких догађаја, руководство оружаног устанка с другом Титом на челу - ослонцем на 12.000 чланова КПЈ и око 30.000 скојеваца - ухватило се у коштац с изузетно сложеним проблемима, открило једино могуће путеве оружане борбе и формулисало циљеве ослободилачког рата и револуције: национално и социјално ослобођење Југославије, стварање нове југословенске заједнице на основи потпуне равноправности свих југословенских народа и народности.

Темељи те југословенске, специфичне стратегије и тактике, темељи засновани на револуционарној оријентацији Централног комитета КПЈ, били су карактер и циљеви оружане борбе против фашистичких окупатора и њихових слугу. Народи и народности Југославије прихватили су ослободилачку и револуционарну платформу оружане борбе против окупатора и пружали све већу подршку својој ослободилачкој армији и руководству народноослободилачког покрета.

Противно теоријама буржоаских странака да ће судбина Југославије бити ријешена у сукобу великих сила, да је и сама помисао на отпор налик на авантуру и самоубиство, Партија је објашњавала да се мора водити борба против окупатора сопственим снагама, не чекајући ослобођење од савезника, и да та борба мора почети одмах свим средствима и у свим крајевима земље.

I. ПРИПРЕМЕ У СРБИЈИ

У априлском рату су се армије фашистичких сила свом снагом бациле на Југославију. Готово са свих страна су надирале на слабо организоване и брањене положаје. Веома добро наоружане и припремљене, удариле су уз то на земљу у којој је политичко стање било ослабљено и разједено борбом грађанских партија, у којој је власт била изгубила сваку везу с народним масама, пошто до тада није успјела да ријешити ниједан од горућих проблема који су из темеља потресали државну зграду. Удариле су на војску која није имала јединствено руководство, која није успјела да припреми оружане снаге и земљу за одбрану; уз све то су јединице југословенске војске биле слабо наоружане и уопште су, у сваком погледу, биле у инфериорном положају према нападачу.

Више је различитих фактора утицало, а тих априлских дана и допринијело томе да се Краљевина Југославија сруши за веома кратко вријеме и њени народи баце на кољена пред немилосрдним непријатељима: национал-социјалистичком Њемачком и фашистичком Италијом, као и њиховим помагачима - окупаторским снагама царске Бугарске и хортијевске Мађарске.

Послије сламања и окупације Југославије, први чин агресора био је - подјела плијена. Сваки од окупатора је тежио да добије што већи дио југословенске територије и присаједини га себи. Тако је Југославија била распарчана.¹ Окупаторске трупе и посебно за то створен полицијски апарат отпочели су систематски терор, вршећи злочине каквим до тада наши народи и народности никад, у својој мукотрпној историји, нису били изложени.

Пљачка и свакојаки облици безвлашћа били су тада чак мање зло од систематске тежње непријатеља да наш народ физички ликвидира и масовно уништи. Окупатор је вјешао и стријељао на све стране, а затвори и логори били су пуни.

Према су њемачке оружане снаге у току агресије саме заузеле седам осмина државне територије Краљевине Југославије, одлукама Бечке конференције министара спољних послова ила Осовине (21. до 22. априла 1941), осталим учесницима и помагачима у инвазији, Трећи рајх је уступио готово половину освојене земље, читавих 119.000 км². За себе је, међутим, задржао бољу половину са 128.000 км² и приближно 10.000.000 становника, али и врло значајне ресурсе на окупационим подручјима осталих окупационих сила. Њемачко окупационо подручје је уз то обухватало привредно развијеније дијелове Југославије, најпогодније пољопривредне и рудама најбогатије области кроз које су пролазиле и најзначајније комуникације, што је све једно Трећем Рајху обезбјеђивало доминацију на читавом Балкану

Окупатори су чинили све што су могли како би сузбили сваку помисао на организовање отпора. Њима се у том послу придружио сав ненародни стари режим, неки грађански политичари, као и неки виши официри бивше југословенске војске.

Насупрот тежњама и настојањима окупатора и домаћих издајника да учврсте окупациони систем, Комунистичка партија Југославије с другом Титом на челу је у том тешком периоду предузимала организационе и друге мјере како би прије свега своје чланове и чланове СКОЈ-а и раднике припремила, наоружала и оспособила да поведу оружану борбу против окупатора и домаћих издајника, да својом праведном борбом покрену све наше народе и народности у општи народни рат.

гославију, требало је поћи од почетка: припремити и водити оружану борбу против окупатора и издајника.

На савјетовању партијских руководиоца у Загребу првих дана маја 1941, познатом као Мајско савјетовање, које је било од изузетног значаја за даљу разраду концепције о оружаној борби у окупираној земљи, генерални секретар КПЈ Јосип Броз Тито изложио је концепт политике и стратегије народноослободилачког устанка, односно народноослободилачке борбе и револуције. Пред све комунисте Југославије, па дакако и Србије, постављени су као најважнији задаци: окупљати народ на широкој основи у бескомпромисну борбу против фашистичких освајача и њихових помагача, ставити се на чело националне ослободилачке борбе и народу, истовремено, пружити јасну перспективу те борбе, разобличити предратну владајућу капиталистичку и капитулантску клику која је била кривац за априлску трагедију наше земље, а у њој и српског народа. »Водећи борбу против окупатора«, стоји, поред осталог, у закључцима Савјетовања, »српски ће народ исто тако морати да води одлучну борбу против издајника српског народа, који су помоћу окупатора и против воље народа заузели разне положаје на власти и сада се спремају да народу наметну вољу њемачких освајача, да по налогу освајача прогањају најбоље синове српског народа и до коже оголе српски народ«² Партија је избацила паролу: »Припремајте се за оружани устанак!«, »Сакупљајте оружје!« и сл. Истовремено је позвала радне масе да саботирају сваки рад који служи окупатору. Одлучено је да све партијске организације формирају војне комитете који ће спроводити припреме за оружани устанак и да се партијске организације омасовљавају, нарочито људима спремним да се боре за слободу.

Послије Мајског савјетовања, КПЈ је у Србији, као и у другим крајевима Југославије, приступила непосредним припремама за оружани устанак. Политички биро ЦК КПЈ и Војни комитет при ЦК КПЈ су 8. маја 1941. преселили своје сједиште из Загреба у Београд, у којем су пострјали повољнији услови за руковођење тим припремама у цијелој земљи. Тога дана у Београд је стигао и друг Тито. Присуство најодговорнијег партијског кадра у Београду, гдје се налазио и Покрајински комитет КПЈ за Србију, у овој фази активности Партије повољно је утицало на спровођење припрема за оружану борбу. Прије свега, непосредни додири и везе највиших руководећих органа КПЈ са члановима Покрајинског комитета за Србију и Војним комитетом Покрајинског комитета Партије, у ствари некадашњом Војном комисијом

² Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије (у даљем тексту: Зборник НОР-а), том II, кнр. 2, стр. 16.

(Спасенија Бабовић, Сретен Жујовић, Филип Кљајић и Бранко Крсмановић), омогућавали су да се брзо стекне преглед стања на терену и правремено спроведу одговарајуће мјере ради извршавања постављених задатака. Осим тога је богато револуционарно искуство чланова Политбироа, односно Централног комитета, чији је један дио такође био у Београду, помогло руководећим органима Партије у Србији - на чијој је територији отпочео оружани устанак - да се лакше снађу у сложеним условима рада.

Стратегија Партије у том периоду била је оријентација на оружану борбу, а да би се народи и народности покренули у општенародни ослободилачки рат, неопходно је било да се припреме усмјере у три правца: рад на партијскоорганизационим питањима, рад на војноорганизационим питањима и политички рад у народу.

Консолидација партијских организација, њихово организационо учвршћивање и повезивање били су у то вријеме основни задатак Покрајинског комитета. Послије окупације земље дио партијског кадра се затекао ван свог мјеста боравка: неки од другова су још уочи рата отишли по задатку у друга мјеста, неки су тражили своје ратне јединице или су већ били мобилисани у бившу југословенску војску, а неки су се послје капитулације нашли у заробљеништву. Зато се пред комунисте Србије као приоритетан задатак поставило питање реорганизације партијских руководства и обнављање и стварање нових основних организација Партије - ћелија. Чланови и инструктори Покрајинског комитета упућени су у унутрашњост Србије са задатком да с организацијама и руководством на терену обнове везе које је рат пореметио, консолидују партијска руководства и организације и пренесу им задатке који су били постављени комунистима Србије. За релативно кратко вријеме, у сложеним условима фашистичке окупације, тај задатак је успјешно обављен, чиме су створени и основни услови за даљу активност Партије у Србији на припремама за оружани отпор непријатељу.

Уочи оружаног устанка, на подручју Србије било је више од 2.000 чланова КПЈ и око 1.000 кандидата, док је у СКОЈ-у било 9.400 омладинаца и омладинки. Значајну улогу у припремању оружаног устанка у Србији имале су и скојевске организације, у којима се, такође, живо радило на обнављању и стварању нових организација у свим окрузима Србије.

створени су и војни комитети, а у неким среским комитетима војне комисије; тамо, међутим, гдје није било услова за оснивање комитета, за рад на војним питањима одређивани су и задуживани поједини чланови Партије. Упоредо са стварањем војних комитета преношене су и директиве о њиховим свакодневним задацима, односно о задацима група или појединаца одређених за тај рад. Ту се подразумијевало: прикупљање и набавка оружја, експлозива, муниције, бомби, војне одјеће и санитетског материјала; њихово складиштење и евидентирање; стварање илегалних десетина и група у којима се изводи војна обука омладине ради стицања основних војних знања, укључујући и руковање оружјем и организовање санитетских курсева за пружање прве помоћи. На тим су задацима, осим чланова СКОЈ-а, радили и симпатизери Партије с којима је одржавана редовна веза. Гдје је год то било могуће, настојало се да лица задужена за рад на војним питањима имају и извјесна војна предзнања, односно да су одслужила војни рок, или да су били резервни официри или подофицири у краљевској југословенској војсци.

Једновремено с радом на партијскоорганизационим и војноорганизационим питањима спровођене су живе политичке припреме. Окупацијом Краљевине Југославије и подјелом њене територије између фашистичких агресора и њихових савезника, у земљи је створена нова ситуација. Код становништва Србије, које је Хитлер оптужио да је изазвало рат, настала је потиштеност и дубоко огорчење због тога што рат честито није ни вођен, а слободу су изгубили. У таквим условима настала је и крајња неизвјесност о сопственој судбини. Српски народ, као уосталом и сви други народи и народности Југославије, народ чија је прошлост била испуњена честим ратовима против освајача и који је своје право расположење показао у мартовским данима 1941, приликом потписивања Протокола о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту и његовог одбацивања, није се могао помирити с тим да је један рат изгубљен без праве борбе. Та брза и срамна капитулација била је, дакако, посљедица дугогодишње политике реакционарних режима, али српски народ с тим режимима није имао ничег заједничког. Масе избјеглица које су с територије Павелићеве Независне Државе Хрватске, из Словеније, са Косова и из Војводине дошле у Србију доносиле су вијести о тешким злочинима фашистичких окупатора и квислинга над недужним становништвом, које је у огромној већини било прогресивно оријентисано и које је жељело борбу против окупатора. Најтежи терор, с пљачком и убијањем, притиснуо је градове и села Србије. То је све још више појачало мржњу према окупаторима и њиховим помагачима.

Пред југословенске комунисте, посебно пред комунисте у Србији, постављен је задатак да се народу укаже на праве кривце за његову трагедију, да се разобличи издајничка улога великосрпске и свих других буржоазија и тежња окупатора да још више продубе јаз између поробљених југословенских народа и народности, да се подигне борбени дух народа и да се његова мржња према окупатору и колаборационистима каналише ка стварању расположења за оружани отпор.

Том задатку приступиле су све партијске и скојевске организације у Србији одмах послје Мајског партијског савјетовања. За политички рад коришћени су леци који су илегално умножавани и растурани, као и непосредан додир с људима. Чланови КПЈ и СКОЈ-а објашњавали су узроке брзог слома краљевске југословенске војске, указивали на праве кривце због тешког положаја у којем се нашао српски народ, као и остали народи и народности наше земље. Ти су проблеми, због своје актуелности, иначе били често тема разговора, па су се непосредан додир и везе с људима показали као врло погодна форма политичке активности, јер је жива ријеч дјеловала увјерљиво, а и преносила се брзо.

Илегално растурање летака, а касније и другог пропагандног материјала, било је један од веома популарних и раширених облика политичког дјеловања. На летку је често стајала напомена: »Прочитај и дај дал«е, што је омогућавало да се с његовом садржином упозна већи број људи. Та форма политичког рада била је заступљена не само у градовима већ и у селима, нарочито у онима у којима су постојале партијске ћелије и активи. У неким градовима је растурање летака организовано тако да свака улица добије бар по један примјерак, а у неким су леци лијељени чак и на огласним таблама квислиншких установа иако су се у близини налазили наоружани стражари. И традиционални првомајски излет у околину градова, илегално организован од партијске организације, коришћен је као једна од форми политичког рада.

Политичка активност комуниста добила је НОВ замах послје напада Хитлерове Њемачке на Совјетски Савез. Улазак прве на свијету социјалистичке земље у рат против сила Осовине, чиме је наступила одлучујућа фаза у борби против нацифашизма, и везивање главнине фашистичких армија за источни фронт значили су квалитативно нову ситуацију и погодан стратегијски тренутак који је отварао нове перспективе народима поробљене Европе. На тај догађај је Централни комитет КПЈ реаговао врло брзо - издао је проглас који је послат организацијама на терену и тамо умножаван и ширен, а читан је и на састанцима комуниста и скојеваца, као и на конференцијама с народом по градовима и селима. Послје Прогласа Централног комитета КПЈ од 22. јуна 1941. и Покрајински комитет КПЈ за Србију издао је свој проглас којим је српски народ позван да се организује за оружану борбу против окупатора. У њему је наглашено да треба свим силама слабити снагу окупатора и разобличавати намјере непријатеља, који је, да би лакше могао да влада, хушкао српски народ против других југословенских народа и народности, и обратно, друге народе и народности против српског народа.

Тим прогласима, који су изражавали расположење велике већине српског народа, комунистима је стављено у задатак да организују отпор и поведу народ у оружану борбу за национално и социјално ослобођење, за бољу будућност.

Још у току краткотрајног априлског рата комунисти су добили директиву да, у случају капитулације југословенске војске, не предају оружје непријатељу и не допусте да буду заробљени.³ Тако се већ у априлу 1941, у тешким илегалним условима, приступило једном од главних задатака на плану војноорганизационих припрема оружане борбе - прикупљању и набавци оружја, муниције и друге опреме.⁴ Јер без оружја се није могао дићи устанак, није се могла започети оружана борба.

Многе јединице југословенске војске, повлачећи се у неред, остављале су по комуникацијама оружје и опрему. Таквих је случајева било већ првих дана, а нарочито пред крај рата. Осим ТОФа, доста је оружја било и на мјестима гдје су биле разбијене или расформиране мање или веће јединице југословенске војске. Оружје разбацано крај друмова, по ливадама и пољима народ је и самоиницијативно односио и скривао. Многи војници који нису пали у ропство одлазили су кућама у пуној ратној опреми, а неки су уз пут узимали и оружје и опрему које су други војници бацали, и све су то односили у своја села и сакривали. И чланови Партије који су били у војним јединицама вратили су се послје капитулације војске својим кућама носећи

³ Већ 6. априла прије подне чланови ПК КПЈ за Србију састали су се у Београду са неким члановима ЦК КПЈ, а затим и са члановима Мјесног комитета КПЈ за Београд. На тим састанцима су одређени непосредни задаци комуниста Србије у вези с избијањем рата. Поред осталог је закључено да се, у случају распада војске, приступи прикупљању оружја, односно да се оружје не предаје непријатељу и да се избегава заробљаване. То је била партијска директива коју су чланови Покрајинског комитета Србије и Мјесног комитета КПЈ Београда имали да пренесу свим комунистима.

⁴ У вези са прикупљањем оружја и муниције поједини чланови Покрајинског комитета КПЈ за Србију и окружних комитета Партије добили су задужења за директно спровођење ове акције. Тако, на примјер, увече 30. априла 1941. у селу Бадиновици, код Ваљева, другови Филип Кљајић Фића, Петар Стамболић и Стеван Марковић Сингер одржали су састанак са групом комуниста којима су саопштили и директиву о сакупљању оружја и муниције. Ту директиву у Лжгу партијској организацији је саопштила другарица Милка Минић, члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију још 21. априла 1941. године.

са собом лично наоружање и опрему, а неки су доносили и по некодико пушака. Упркос строгим наређењима окупатора да се преда све оружје, муниција, и војну одјећу, и други материјал. Партијске организације су организовале сакривање тог ратног материјала на погодним мјестима. Особа задужена за тај посао обично је водила и евиденцију о броју и врсти прикупљеног наоружања и о мјестима гдје је скривено.

спловиза из жељезничких вагона и магацина, а на терену је била организована и куповина оружја, муниције и санитетског материјала.

Због оскудице извора и непотпуних података тешко је ма и приближно утврдити колико је на подручју Србије прикупљено оружја и муниције пред почетак оружаног устанка 1941. године и у његовом току. Окупатор и домаћи издајници су осјетили да извјесне количине оружја и муниције одлазе у народ. Зато су предузимали драконске мјере да то оружје од народа одузму и стрпају у своје магацине. Упркос свему, у томе нису сасвим успјели. И управо су тим скривеним оружјем били наоружани први партизански одреди у Србији, а и многе илегалне десетине и групе у окупираним градовима.

У склопу војноорганизационих припрема, један од значајних задатака било је формирање илегалних ударних група и десетина, које су по градовима и селима организовала партијска, односно скојевска руководства већ у мају, а нарочито у јуну 1941, и прије њемачког напада на СССР и касније. Послије 22. јуна, нарочито послије одлуке Политбироа ЦК КПЈ о почетку оружаног устанка, активност у том правцу постала је снажнија, тако да је већ почетком оружаног устанка у многим градовима и селима Србије постојало више ударних група и десетина.⁵ Те полувојне формације су биле састављене претежно од чланова КПЈ, кандидата и чланова СКОЈ-а, али није био риједак случај да су се у њима налазили и најактивнији симпатизери Партије. Сви су они били, углавном, млади људи с више или мање искуства у илегалном револуционарном раду, али спремни да без колебања изврше постављени задатак. Јачина тих група, односно десетина и њихов назив били су различити. Број ударних група и десетина у појединим мјестима зависио је од броја основних партијских организација, односно од величине града, а настојало се да у сваком дијелу града буде више ударних група, од којих је свака имала своје подручје дјеловања. Осим тога, те групе и десетине су, у зависности од услова, биле формиране и у фабрикама, предузећима и радионицама, односно у средњим и вишим школама и установама, а често и по појединим гранама дјелатности.

Илегалне групе и десетине биле су жариште отпора у градовима и другим насељеним мјестима. Оне су изводиле разноврсне акције: исписивале су пароле, растурале летке, палиле окупаторску штампу, цијепале и оштећивале окупаторске и квислиншке огласе и плакате, палиле камионе, цистерне, складишта, сењаке и слично, затим сјекле телефонско-телеграфске линије и стубове, уништавале и оштећивале објекте на жељезници, изводиле саботаже у радионицама и предузећима, вршиле атентате на припаднике окупа-

⁵ У изворима и литератури се срећу различити називи тих формација, на примјер: ударне (борбене, војнореволуционарне) групе, оружане групе и десетине, ударне (војне, борбене) десетине, мјесне десетине, односно групе и сл. Сем у градовима, оне су формиране и у селима, и то не само у фази припрема оружаног устанка већ и у каснијем периоду народноослободилачке борбе.

торске војске, издајнике, полицајке агенте и друге сараднике окупатора.

зивања прве помоћи и превијања рањеника, организовани и течајеви прве помоћи или санитетски курсеви, како су најчешће називани. Течајеве су организовале партијске организације, а полазници су, претежно, биле омладинке, чланице СКОЈ-а и симпатизерке. За предавања је ангажовано стручно особље из редова чланова КПЈ, кандидата или других родољуба блиских Партији. То су, углавном, били лекари, лекарски помоћници, затим студенти медицине и медицинске сестре. Партија је у том погледу имала искуства још из предратних дана, када су у градовима били организовани течајеви прве помоћи које је похађао већи број жена и дјевојака

Мада је основни задатак тих течајева био стицање неопходно потребних знања у пружању прве помоћи рањеницима и његовању рањеника и болесника, они су коришћени и за политички рад. Обично су послје стручне наставе окупљене жене и дјевојке проучавале разни материјал, а најчешће напредну литературу, летке, вијести и друго. То је била погодна прилика да се окупљеним активистима народноослободилачког покрета детаљније објасни курс Партије на оружану борбу, осуде сарадници окупатора и истакну задаци свих родољуба у борби против фашистичког окупатора и његових помагача.

Захваљујући консолидацији партијских и скојевских организација у Србији, као и у другим дијеловима окупиране Југославије, било је омогућено да се одлуке Мајског савјетовања КПЈ на том подручју успјешно спроводе. Широком акцијом прикупљања и склањања оружја, муниције и друге војне опреме, затим стварањем војних комитета и комисија, ударних група и десетина и организовањем курсева прве помоћи у градовима и ван њих, уз истовремену живу агитационо-пропагандну активност, створени су пријекно потребни услови за оружани устанак.

Читава та активност је извођена у најтежим условима илегалног рада, под режимом окупације, када је непријатељ, одмах послје уласка у земљу, немилосрдно гушио сваки вид отпора и непослушност становништва.

3. ПРИПРЕМЕ У УЖИЧКОМ КРАЈУ

Ужички округ је обухватао дио територије југозападне Србије величине 4.339 квадратних километара, на којој је, према попису из 1931. године, било 173.805 становника, настањених у 417 насеља. Већина тог становништва (91%) живјела је на селу и бавила се земљорадњом, а остало (9%) било је градско становништво.

Брзи пораз југословенске краљевске војске, њено опште расуло и окупација, настали као последица слабости политичког система и наспремности буржоазије и њене војске да пружи отпор њемачкој сили, примљени су код народа у ужичком крају, као и у другим дијеловима окупиране земље, у први мах са запрепашћењем, а затим са дубоким разочарањем и великим огорчењем. Вијести које су се могле чути о расулу војске биле су поражавајуће. Тужним и сузним очима посматрали су Ужичани дуге колоне заробљеника које су прашњавим или блатњавим путевима одлазиле у заробљеничке логоре у Њемачкој. Ауди нијесу могли да схвате да су тако брзо и на сраман начин изгубили државну и националну независност. Старим очевима, ратницима из балканског и I светског рата, а посебно сељацима, било је

несхватљиво да се њихови синови враћају кућама а да нијесу ни омирисали барут.

Брзо и педантно Нијемци су успоставили квислиншку власт и у овом дијелу Србије. За веома кратко вријеме »наслиједили« су и поново реорганизовали цјелокупну жандармерију, полицијски и финансијски апарат бивше Краљевине Југославије. Да се живот што прије »нормализује« њемачкој сили помогли су многи политичари, властодршци и чиновници.

Села су била излијељена плакатима (на њемачком и српском језику) којима се пријетило најстрожим казнама свима непослушнима и свима онима који не предају оружје и војничку опрему бивше војске. Градови и Сеоске општине били су преплављени расписима окружног и средских начелника, расписима у којима се од народа захтијевало да се помири с њемачком окупацијом и да се лојално понаша према окупатору, а општинским и градским управама се наређивало да у својим подручјима обезбиједи потпун ред и мир.

Од народа који је увијек био слободарски оријентисан, који се никад у својој историји није мирио с ропством, овог пута се тражило да клекне на кољена. Разумије се да он на то понижење није пристајао, због чега је свуда и на сваком мјесту испољавао презир и гњев према окупатору и његовим помагачима. Тешко је било схватити да су тако брзо и на тако сраман начин пропале и војска и држава и да је народ изгубио своју државну и националну независност.

Комунисти који су се затекли на терену ужичког војног округа реаговали су одмах после априлског рата. Они су почели да организују рад у новим условима. Већ у априлу 1941, првом мјесецу под њемачком окупацијом, у тим данима које је повремено пратила сусјежица чинећи их још суморнијим, чланови КПЈ и СКОЈ-а ступили су у акцију да политички објашњавају узроке изненадне и брзе пропасти Краљевине Југославије и њене војске. Већ 17. априла је у Ужице стигао секретар Окружног комитета КПЈ за ужички округ Желимир Бурић Жел>о, који је по директиви Партије ишао у Сарајево. После Бурићевог доласка предузете су мјере за сређивање партијске организације и за скривање партијске технике и архиве. Реорганизован је и основан нови Окружни комитет. Њега су тада сачињавали: Желимир Бурић, секретар, и чланови Мирослав Веснић, Вукола Дабић, Л>убиша Веснић, Добривоје Видић, Витомир Пантовић, Венијамин Маринковић, Јеврем Поповић и Милосав Матовић. (Према неким подацима, Окружни комитет су у то вријеме сачињавали: Желимир Бурић, секретар, и чланови Стеван Чоловић, Добривоје Видић, Вукола Дабић, Слободан Пенезић, Милосав Матовић, Венијамин Маринковић и Добрило Петровић). У Ужицу је истовремено постојао и Мјесни комитет КПЈ, чији су чланови били: Добрило Петровић, Цвета Дабић и Обрад Марковић. У то доба радом скојевске организације у округу руководио је Окружни комитет СКОЈ-а у саставу: Добривоје Видић, секретар, Л>убиша Веснић, Миливоје Јечменица, Сигисмунд Борисејевич и Олга Буровић, а у граду Ужицу Градски комитет СКОЈ-а, који су сачињавали: Љубиша Веснић, Александар Чизмић, Миливоје Јечменица, Петар Боснић Шегуљев, Радоје Љубичић и други.

ловићем и члановима Пајком Антовићем, Неђом Вукотићем, Светоликом Шендековићем и Војиславом Пајићем, а партијске ћелије су дјеловале у Ариљу и селима Радобуђи, Вигошту, Погледу, Латвици, Гривској и Крушцици.

гољубом Борђевићем и члановима Андубомиром Мићићем, Аћимом Ивановићем, Крстом Пајићем и Слободаном Поповићем. Партијске ћелије су биле: у Пожеги двије и у селима - Сврачкову, Рогама, Рупељеву, Годовику, Горобиљу, Висибаби, Здравчићима и Бакионици са Пријановићима - осам. Такође је у овом срезу дјеловао и Срески комитет СКОЈ-а, формиран почетком маја 1941. године.

Пред Окружним комитетом КПЈ и Окружним комитетом СКОЈ-а, као и пред среским комитетима КПЈ и партијским ћелијама стајали су врло важни задаци, међу којима је најзначајнији био да се у тим условима дјелује одлучно и у војном и у политичком погледу. Међу првим задацима које је поставио нови Окружни комитет КПЈ били су: објашњавање политичке ситуације, подизање борбеног морала у народу, затим прикупљање оружја и муниције који су се, свуда разбацани, могли наћи послје слома југословенске војске, развијање свестраног револуционарног рада и окупљања народа на платформи КПЈ и заједничка оружана борба против окупатора и издајника.

Премда су Нијемци већ поробили земљу, мноштво војника краљевске војске враћало се кући носећи своје оружје. Уз то је много оружја било остављено по терену, нарочито око Ужица, на путу према Вишеграду, затим код Пожеге, на путу Ариље - Ивањица, гдје су биле расформиране двије дивизије: Церска и Дринска. Оружје које је било одбачено народ је односио и скривао. Комунисти су развили велику активност на прикупљању тог оружја. У тој акцији у ужичком крају нарочито су се истицали Вукола Дабих и Алекса Дејовић, који су од становника са села добили приличан број пушака и већу количину муниције. На том задатку се, такође, особитр осјећала дјелатност партијских организација код Ариља, с којима је радио Стеван Чоловић, секретар Среског комитета КПЈ за срез ариљски, као и партијских организација код Пожеге. Партијске и скојевске организације у појешким селима Горобиљу и Годовику сакупиле су знатну количину одеће и обуће и ратног материјала: 2 пушкомитраџеза, 10 сандука муниције, више пушака, пиштоља, ручних бомби и експлозива, затим 56 авионских бомби од по 100 кг и неколико по 12 кг, а у селима Бакионици и Пријановићима 7-8 сандука бомби и око 20 пушака. Члан Партије Лазар Обреновић сакрио је око 15 пушака, пет сандука бомби и неколико пиштоља. Чланови СКОЈ-а из Дома сирочади Црвеног крста у Ужицу (сада Дом »Перо Радовановић«) сачували су више бомби и муниције које су пронашли у ужичкој касарни. Група дјечака из овог дома је при повлачењу старе југословенске војске нашла бачени митраџез и закопала га на брду Забучју, да би га у прави час предали партизанима. Ариљски омладинци су 20. априла нашли и склонили више пушака и четири сандука муниције. Ово оружје и муниција налазили су се у дворишту Среског суда. Чим је пао мрак, у организацији Стевана Чоловића, улазили су у двориште један по један углавном чланови Партије, а било је и симпатизера и омладинаца из Ариља, Вирова, Вигошта, Радобуђе и Погледи и износили оружје и муницију. С великом муком довукли су тешке сандуке до гробља у селу Вигошту, ту су их разбили, муницију пребацили у припремљене торбе и у селу предали секретару Среског комитета КПЈ Стеву Чоловићу. У овој акцији су се највише истакли Светолик Шендековић, Војислав Буковић, Видан Аћимовић, Јанко Кузељевић и Славко Аћимовић. У магацину суда била су и два митраџеза, које је судија Светолик Лазаревић кришом предао Сдавку Аћимовићу. Нешто оружја сакупљено је и

из магацина који су били повјерени на чување општинској власти, нарочито у моравичком крају.

Тих априлских дана је у селу Брезови, код Ивањице, привремено боравко и Петар Стамболић, инструктор Покрајинског комитета КПЈ за Србију, који је у разговорима и на састанцима са члановима Партије потврдио правилност оријентације на прикупљање оружја и дао им широка упутства за будући рад, што је у тим данима представљало непосредну и драгоцену помоћ.

Било је и самоиницијативног учешћа народа у акцији да би се што више оружја, муниције и опреме сакриво како не би дошли у руке Нијемаца. Нека су села имала и по неколико десетина, па и стотину пушака. Партијске ћелије су организовале скривање оружја, а то су чинили и сами сељаци. Тако су се стварала складишта оружја, од села до села. За скровишта су коришћена шупља стабла, густе шуме, стијене, пећине, а негде је оружје и закопавано. Само мањи број партијских руководиоца је знао мјеста где је оно ускладиштено. Окупатор је предузимао драстичне мјере - стријељао је или вјешао сваког код кога би пронашао оружје, а у селима је при том палио куће и односио све што би у њима нашао.

Убрзо послје капитулације југословенске војске својим су се кућама вратили, осим оних који су одведени у заробљеништво, готово сви комунисти, укључујући чланове среских комитета и Округног комитета Партије. Након тога је рад чланова КПЈ и СКОЈ-а постао снажнији и живљи: задаци су боље извршавани, а састанци су учесталији. Све је то још већма утицало на подизање свијести и стицање навика за рад под отежаним околностима.

Утицај Комунистичке партије је у то доба знатно порастао. Захваљујући томе, у округу су се и могли остварити за релативно кратко вријеме многи задаци које је Партија постављала. Успјешно је завршена акција организовања санитарских курсева, на којима су обучаване омладинке за пружање прве помоћи рањеницима. Такође је спроведена једна интересантна и оригинална акција: у спискове радника запослених код Нијемаца убацивани су и они који уопште нису радили, а новац на име рада су ипак примали; тако примљени новац скојевци су предавали као помоћ Партији. Организовано је и прикупљање прилога за Партију, што је наишло на широк одзив, уколико прије што су многи грађани и прије рата давали прилог. У Ивањици је у кафани Милије Драгутиновића била постављена скривена касица. Многи су људи знали за њу, и кад би навраћали у кафану давали би свој скромни прилог.

Прва партијска ћелија у Ивањици основана је - према казивању комуниста из тога краја - 11. априла 1941. године. Њу је формирао учитељ Милосав Матовић, секретар ћелије КПЈ у селу Брезови, веома популарни и познати активиста. Нешто раније, у прољеће 1941, у Ивањици је образовано скојевско руководство од пет чланова (Вукашин Стојановић, Милка Петровић, Мико Велимировић, Периша Перишић и Драган Миливојевић), које је брзо нарасло на двадесетак чланова. Средином маја у Ивањици је боравио секретар Округног комитета КПЈ за Ужице Желимир Бурић, који је ту одржао састанак са ћелијом комуниста из вароши и с Милосавом Матовићем, секретаром ћелије у селу Брезови. Тада је постављен задатак да ивањичка партијска ћелија прошири своју дјелатност и на сусједна села. Иначе, у то вријеме су у моравичком срезу дјеловала 24 члана КПЈ, 5 кандидата и 30 скојеваца.

Када је крајем маја дошао у моравички срез студент Милинко Кушић, комуниста који се вратио са робије, партијска активност је постала још живља. Кушић је помагао у раду партијских кадрова у руднику Лиси и селу Глијечи, на Великим ливадама, у селима Брезови, Придворици, Средњој Реци и Вионици. Када се убрзо вратио из војске и Мате Ујевић, такође познати комуниста, њих двојица су се највећма ангажовали у раду на припремама за дизање оружаног устанка.

да оснује партијску ћелију. У ћелију су били укључени: Рајак Павићевић, Миленко Топаловић, (секретар), Светолик Димитријевић, Миленко Тришић Бимбо, Миодраг Нинчић Мијо и Чедомир Нешковић. Пошто је обавио тај задатак, Љубодраг Бурић је отишао у златиборски срез, а у рачански је дошао Драган Павловић, студент, илегални партијски радник, са задатком да организује прикупљање оружја и муниције и врши припреме за формирање партизанске чете.

Средином маја 1941. у Ужице је дошао члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију Благоје Нешковић. Већ 25. маја у Ужицу је одржано партијско савјетовање, на коме је учествовало 25 делегата с територије ужичког округа. Међу делегатима су били Желимир Бурић, Добривоје Видић, Слободан Пенезић Крцун, Љубомир Мићић, Стеван Чоловић, Вукола Дабић, Јеврем Поповић и други. На савјетовању су разматрани новонастала ситуација послје окупације земље и услови у којима су се нашли комунисти. Затим је договорено како треба прилагодити рад комуниста и организација, шта све предузети и у ком правцу оријентисати активност омладине, посебно скојеваца. Секретар окружног комитета Желимир Бурић је реферисао о стању у партијској организацији у округу. Особита је пажња поклоњена разматрању стања у свакој основној организацији и комитету, њиховом omasовању и политичкој активности. Учесници савјетовања су конкретно предлагали шта би требало предузети да би рад партијских организација био још бољи и садржајнији. Један од закључака био је да се партијске ћелије учвршћују, да се скупљају људи, прикупља оружје, муниција и санитарски материјал, да се врши пропаганда преко штампе и летака и припрема народ на оружани устанак.

Савјетовање је било изузетно значајно за правилно усмјеравање рада комуниста и за стварање и развој народноослободилачког покрета у ужичком крају. Отклоњене су неке нејасноће и погрешна схватања улоге и задатака Партије у новонасталим условима. Савјетовање је дало могућност партијским организацијама и комунистима да схвате у чему ће се убудуће састојати њихов рад. Сасвим јасна стратегијска линија КПЈ у овако сложеним условима помагала је да се партијске организације добро организују и учврсте како би спремне дочекале бурне догађаје који су очекивани и како би у њима активно учествовале као руководећа револуционарна снага народа.

Почетком јуна одржано је ново значајно окружно партијско савјетовање, коме су присуствовали и секретари среских комитета. Сем њих, том радном скупу је присуствовало више од 20 другова комуниста, а међу њима: Желимир Бурић, Добрило Петровић, Добривоје Видић, Вукола Дабић, Слободан Пенезић Крцун, Љубомир Мићић, Витомир Пантовић, Јеврем Поповић, Стеван Чоловић, Милосав Матовић, Миленко Топаловић, Драгољуб Борђевић и још неки. И на овом савјетовању је учествовао члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију Благоје Нешковић. Разматрана је ситуација настала окупацијом земље - у духу закључака са Мајског савјетовања КПЈ у

Загребу. Захваљујући директивама Централног комитета КПЈ и активности комуниста, Партија је била оспособљена и спремна за нове задатке. Послије свестране конструктивне дискусије одлучено је да се изабере Срески комитет КПЈ за срез моравички и да се при среским комитетима формирају секције за војна питања, чији је задатак да припремају оружани устанак: воде акцију сакупљања ратне опреме, евидентирају официре комунисте, припремају и изводе обуку омладине у руковању оружјем итд. У војну комисију при Окружном комитету КПЈ за Ужички округ одређени су другови Витомир Пантовић и Јеврем Поповић. Пантовић је имао задатак да организује прикупљање оружја, а Поповић - да се ангажује на формирању војних комисија у среским комитетима. Из сваког среског комитета требало је издвојити појединце који су служили војску и који су својим радом и држањем испољили оданост и храброст, како би се од њих створила језгра руководства будућих војних јединица. Детаљно се расправљало о мјестима погодним за чување оружја и ратне опреме, као и о скровиштима за појединце и групе комуниста који би евентуално били угрожени због своје активности. Не само што је наглашено него је и конкретно закључено да комунисти морају организовати прикупљање експлозива преко симпатизера тако што је требало претходно утврдити у којем га руднику има и у којим количинама, а затим направити план и организовати акције за његово изношење. Договорено је, такође, да се од људи који су имали оружје или за које се знало да су сакрили оружје и материјал потребан за вођење оружаних акција, то одузме на подесан начин.

На састанку одржаном средином јуна 1941. у шуми изнад Петровића поља, код Ивањице, изабран је Срески комитет КПЈ за срез моравички. Састанком је руководио Милинко Кушић као инструктор Окружног комитета. У Срески комитет изабрани су: Милосав Матовић, секретар, и чланови Милка Петровић, Драган Миливојевић, Мате Ујевић, а касније је кооптиран и Ратко Петровић. Поред осталог су при том извршена конкретна задужења за рад на терену. Тог истог дана и на истом мјесту, на састанку одржаном по подне, образован је и Срески комитет СКОЈ-а, у који су ушли: Милка Петровић, Периша Перишић и Драган Миливојевић.

Брзо реаговање Окружног комитета КПЈ одмах последије окупације земље имало је далекосежне посљедице за будући рад.

руководиле другарице чланови КПЈ: Добрила Петронијевић, студенткиња права, као стручно лице, Олга Буровић, учитељица, и Милева Бурђић. Циљ је био да се омладинке што боље оспособе за пружање санитетске помоћи, како би, кад се укаже потреба, могле одмах и спремне кренути у борбене јединице. Било је више таквих курсева, које су похађале не само скојевке већ и остале омладинке. До 28. јуна 1941, тј. до формирања прве партизанске чете у ужичком крају, само у Ужицу је завршило рад шест таквих курсева, у Ивањици два, а у Радобуђи, код Ариља, један курс. Санитетским курсом у Радобуђи руководила је Љубинка Борђевић, медицинска сестра, члан КПЈ и прва жена болничарка Ужичког партизанског одреда.⁶ На тим курсевима су за болничарке оспособљене и Бранислава Бакочевић, Добрила Пјевчевић, Даница Милосављевић, Милена Спасојевић, Јелена Марковић, Олга Којадиновић, Војислава Петронијевић, Грозда Чворовић, Каја Стојановић,

⁶ Погинула на Сутјесци јуна 1943. у борби против Нијемаца као референт санитета 1. батаљона 2. пролетерске бригаде.

Нада Видојевић, сестре Матић - Вера и Нада, Милица Ковачевић, Вера Јелић, Мара Кустурић, Аџуба Ковачевић, Петра Ковачевић, Ната Караматијевић и друге ужичке омладинке. Поред тога што су обучаване у пружању прве помоћи, оне су сакупљале санитарски материјал, оружје, храну и одјећу за комунисте, који су се били склонили из града, као и за партизанске борце.

Такође се одмах осјетила велика активност и синдикално организованих радника и омладине. Омладинци су износили оружје из градова и других насеља и слали га посебно организованим каналима на скривита мјеста, одакле се могло у свако доба узети и употребити. Комунисти и скојевци су организовали тајне скупове омладинаца и омладинки симпатизера НОП-а, те се и тако радило с омладином ради њеног што масовнијег придобијања за пкрет. Тај је рад био прилично развијен у Ужицу, Ивањици и селима око Пожеге, Ариља и Ивањице. У томе су се истицали и појединци који нису били чланови Партије, на примјер: учитељица Јелена Гмизовић Лела у селу Сечој Реци, учитељица Јелена Благојевић у селу Маковишту, учитељ Никола Божанић у селу Церови, учитељ Милош Глишић у селу Приликама, учитељица Цвета Бркић у селу Крушчици, Светомир и Владимир Савић у селу Опаљенику, Нада Дилпарић и Радош Кривокућа у селу Миланци, Новица Вишњић и Божидар Рацић у селу Деретину, Драгиша Мићић у селу Рашчићима, Радмила Николић и Божана Петковић у Бајиној Башти и многи други.

Упоредо с радом и непосредним припремама за извођење борбених и саботажних акција, у партијским организацијама у ужичком округу приступило се предузимању и потребних мјера заштите партијских организација и чувању чланова КПЈ од хапшења и прогона: новопримљени чланови КПЈ су детаљно провјеравани да би се спријечило улажење провокатора и шпијуна у партијску организацију; састанци ћелија и руководства су одржавани на мјестима која су претходно провјерена како би се утврдило да ли су потпуно сигурна; у вријеме одржавања партијских састанака организована су спољна обезбјеђења; повучени се у илегалност истакнути револуционари, најчешће раније осуђивани комунисти, пошто је њихова револуционарна активност била позната полицији; изграђена су одговарајућа склоништа и пронађена сигурна мјеста за смјештај партијске технике; изнајмљени су конспиративни станови код симпатизера Партије и у њих су, по потреби, смјештани активисти које је требало повући у илегалност или који су долазили са стране као помоћ у организовању оружаног устанка, а такође су ти станови служили за одржавање састанака ћелија и руководства КПЈ; директиве и извјештаји које су руководства упућивала партијским структурама и извјештаји које су те структуре слале руководством, унутар окружне и среске организације, преношени су, углавном, усмено; на савјетовањима, састанцима ћелија и руководства присутни нису водили забијешке о ономе о чему се договарало и што је одлучено, већ су то преносили по сјећању, а такође су биле успостављене курирске везе и канали.

КПЈ, кандидата, скојеваца и омладинаца. Најчешће су једном седмично одржавани састанци на којима су проучавани чланци из Пролетера, разни партијски прогласи, леци и краће брошуре. У Бајиној Башти и неким селима, као у Средњој Реци код Ивањице, на скуповима су проучаване и марксистичке публикације: изводи из Основа лењинизма и Стратегије и тактике КП, дијелови Историје СКП (6) и др. Тих дана Срески комитет КПЈ у Ариљу ор-

ганизовао је и издавање једног листа мањег обима, који је штампан на шапирографу.

За све те послове требало је имати прилично умјешности и политичког слуха како не би дошло до компромитовања таквог рада.

Настојало се да рад који је спроводила Партија на припреми и дизању оружаног устанка остане тајна за окупатора, у чему је било доста успјеха.

Крајем јуна 1941. у Ужице је стигао инструктор и члан Војног комитета Покрајинског комитета КПЈ за Србију Бранко Крсмановић Шпанац. Он је имао задатак да убрза припреме оружаног устанка у овом крају, пошто се у томе мало каснило. На савјетовању које је тада одржано у Ужицу, у Коштици, у кући Витомира Чворовића, опанчарског радника, члана КПЈ, разговарало се о начину организације партизанског одреда. Том приликом друг Крсмановић је донио план развоја будућег партизанског одреда. Објаснио је како ће се партизански одреди у земљи постепено развијати, постојати све бројнији, придобијати све већи број бораца и симпатизера који ће помагати оружану народноослободилачку борбу. Најзад, касније, кад нарасту, одреди би прерастали у велике војне формације.

Укратко, може се рећи да је крајем јуна 1941, у периоду завршних припрема за оружани устанак, на територији ужичког округа дјеловала јака партијска организација. Њена организациона структура је била: Окружни комитет, седам среских комитета (Ужице, Пожега, Бајина Башта, Ариље, Косјерић, Ивањица, Чајетина), један мјесни комитет (Ужице) и тридесет једна основна организација - ћелија.

Сви комунисти су били спремни да на позив своје партије ступе у оружану борбу. Они су стално развијали живу политичку и организациону активност. На конференцијама и састанцима који су тада одржавани говорено је о борби против окупатора и мобилизацији бораца, а написано је и растушено више прогласа у којима се народ позива у оружану борбу.

Упркос свим настојањима, снажан и жив политички рад комуниста није могао остати незапажен од окупатора и ондашње квислиншке власти. И док су се партијске организације ужурбано припремале за оружани устанак и руковођење општеном борбом, окупаторско-квислиншке власти су чиниле све што су тада биле кадре како би осујетиле намјере комуниста. Окупатор и квислиншка власт су настојали да у коријену спријече сваку активност Партије, јер су знали да комунисти неће мировати и да су управо комунисти и усталили народ. Зато су и окупатор и полицијски апарат покушавали свим силама да разбију партијску организацију, да комунисте пронађу и ликвидирају.

Успостављајући старе органе власти, Нијемци су им поставили основни задатак да се боре за одржавање мира и реда на својој територији. По наређењу Нијемаца, у Ужицу је јуна 1941. одржан састанак са «виђенијим људима» из свих општина и с бившим предсједницима општина, а позвани су, исто тако, активни и резервни официри бивше југословенске војске који нису били ухваћени и одведени у заробљеничке логоре.⁷ Састанку су присуствовали и трговци из Ужица и осталих среских мјеста. Том приликом Нијемци су запријетили да ће села у којима се појаве устаници бити спаљена, а становништво поубијано. Присутни су били дужни да саставе спискове комуниста и њихових присталица из свих мјеста у округу. Окупационе власти су предузеле и низ других мјера које су имале пријетећи карактер. Зајед-

⁷ По неким подацима овај састанак је одржан крајем маја 1941. године.

нички циљ> им је био да се изврши притисак на стари апарат власти по општинама и застраши народ. Да би то постигли, поред хапшења комуниста и свих сумњивих особа покушали су и с разним другим мјерама.

Ради сузбијања комунистичке активности, средином јуна је њемачки фелдкомандант пуковник Штокхаузен Адалберт Ханс (Stockhausen Adalbert Hanss), чије је сједиште било у Ужицу, изненада у рано јутро блокирао Ивањицу. Покушао је да на препад похвата тамошње комунисте, али у томе није успио. Онда је тога дана, да би бар нешто учинио, одржао састанак с представницима среске власти и тражио да му се предају спискови комуниста које су они саставили. На списку су се налазила имена око 70 људи из моравичког краја. Партија је сазнала за шта се интересује овај фелдкомандант, па су комунисти постали још много обазривији.

Срески начелник у Ужицу је 5. јула 1941. позвао на састанак учитеље, попове и друге, тражећи од њих потпуну сарадњу и активно учешће у гушењу устаничког расположења. Исто тако, он је 15. јула одржао конференцију »виђенијих грађана« и сељака и апеловао на њих да раде на очувању мира. Тога дана је и срески начелник у Пожеги одржао сличну конференцију, а десетак дана касније, 27. јула, одржао је још једну. При том су разматране новонастала ситуација и акције партизана. У Бајиној Башти, такође 27. јула, срески начелник Константиновић је одржао конференцију са 250 »виђенијих грађана« и сељака на којој се говорило о потреби чувања мира и реда.

У Ивањицу је срески начелник позвао све општинске предсједнике и дјеловође да дају гаранцију да ће пријавити сваку илегалну наоружану групу на њиховој територији.

На свим тим састанцима срески начелници су тражили од присутних да се понашају као да су у ратним условима и безусловну сарадњу у сузбијању оружаног отпора и гоњењу устаника. Исто су тако захтијевали од њих да утичу на становништво како би се на сваки начин очували мир, ред и јавна безбједност.

Упркос свим тим мјерама које су окупатор и домаћи издајници предузели како би спријечили дизање устанка, партијске организације ужичког краја наставиле су све жива>и конкретан рад на припремама за оружану борбу.